

NIKOLINA HRUST

Autorica izložbe i teksta za vodič i katalog: Nada Premerl, muzejska savjetnica

Autor likovnog i prostornog oblikovanja izložbe: dipl. arh. Željko Kovačić

Koncepcija izložbe, prema objašnjenjima autorice Nade Premerl, imala je namjeru prikazati kroz desetak tema i petstotinjak predmeta ovaj zagrebački gradski vodotok od povijesnog značenja, te život, urbani razvoj i pitoresknost malogradske arhitekture na potoku i u njegovoj okolici.

U prvom se dijelu izložbe tekstom, crtežima, slikama i fotografijama obrađuju ulice i mjesta ispod kojih teče potok Medveščak: Medvedgradska i Kožarska ulica, Nova Ves, Tkalčičeva ulica, Pod zidom, Bakačeva ulica, Puževa ulica - danas Jurišičeva, zatim Župna crkva sv. Marije na Dolcu; a potom slijede tematske cjeline *Kupališta, Bludilišta, Mlinovi i mlinarski ceh, Manufaktura i industrija, Potok Medveščak i danas teče, Poplave gorskog bujičnog potoka i Regulacije potoka.*

Na izložbi je precizno opisan tok potoka Medveščaka, koji je sve do kraja 19. st. tekao kroz čitav grad: Ksaverskom dolinom, današnjom Medvedgradskom i Tkalčičevom ulicom, Pod zidom, prelazeći Bakačevu, tekao je iza kuća u gornjoj Vlaškoj ulici, zatim Jurišičevom i Draškovićevo preko staroga Sajmišta, gdje je skretao prema jugoistoku i ulijevao se u Savu na današnjem Žitnjaku.

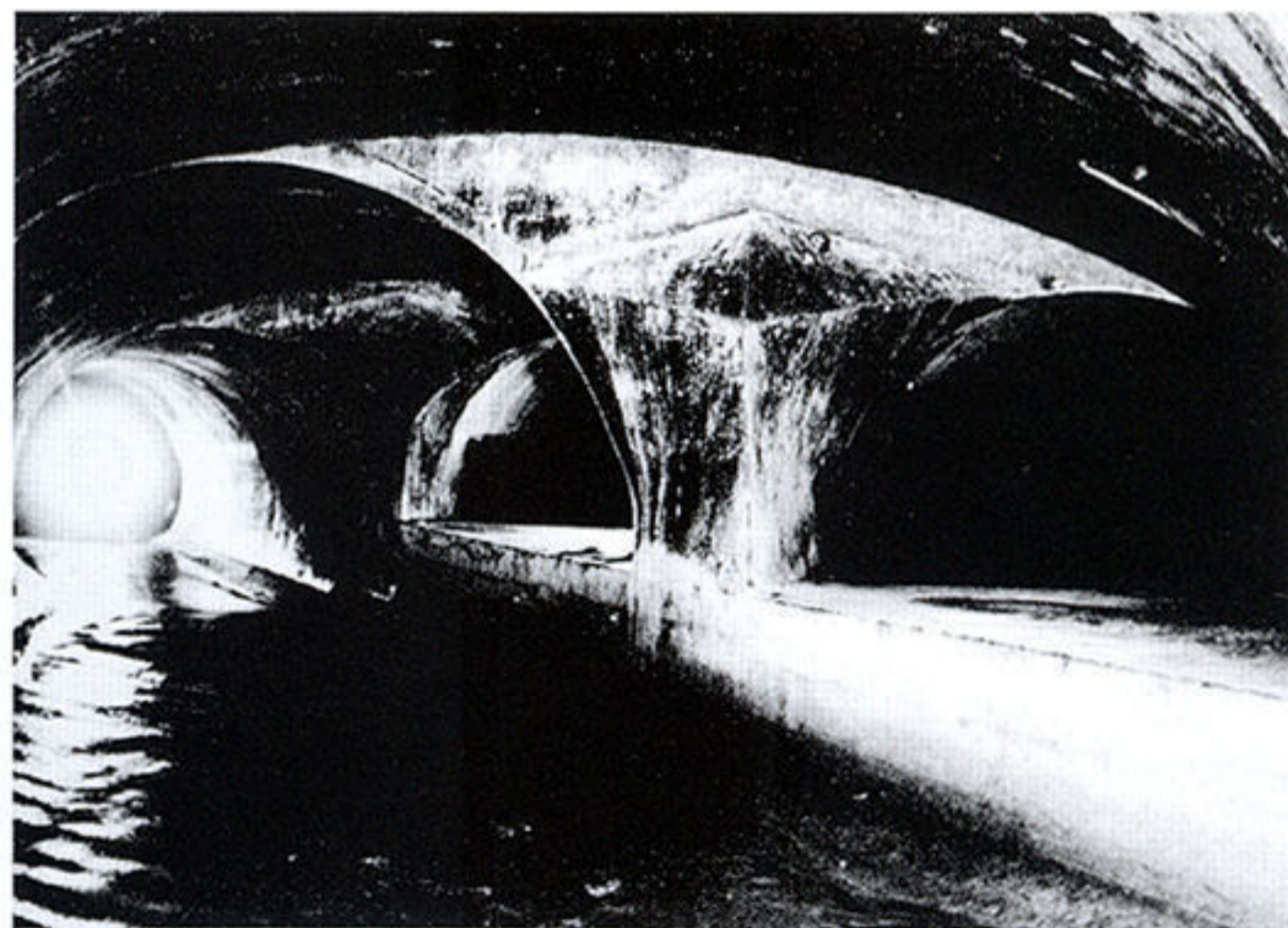
Vodotok potoka objašnjen je pomoću katastarskih zemljovida Slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba iz prve katastarske izmjere 1862. - 1864. koji su spojeni i usklađeni u mjerilu, te zalijepljeni na pod izložbenog prostora, pa je potok vidljiv u čitavom svom toku.

Vodu kao izvor života simboliziraju projekcija slike potoka na podu i zvuk žubora slapova na Medvednici kod ulaza u izložbeni prostor, instalacija kupališta Mrzlice s protočnim bazenom, suvremene fotografije Gorana Vranića koji je snimio današnji potok od izvora do poniranja u gradsku kanalizaciju kod okretišta tramvaja na Mihaljvcu, te dokumentarni video zapisi o povijesti potoka, koje posjetitelji mogu pratiti u odvojenoj dvorani.

Kroz izložbu nas vodi rekonstrukcija ulice Potok, koja je od 1913. poznata pod imenom Tkalčičeva, a čiji su snimci pročelja iz 1963. godine povećani u mjerilo 1:100 i postavljeni iznad tlocrtne projekcije pripadajuće zgrade. Iznad pojedine obrađene zgrade s podacima o namjeni i povijesti obješene su male stilizirane makete mlinova,

kupališta i manufaktura koje označuju lokaciju objekta u odnosu na potok i njegovu namjenu.

Autorica izložbe pojašnjava zgusnuti postav i mnoštvo izložaka bogatom poviješću teme koja se obrađuje, pa je i posjetitelje trebalo uključiti u izložbu i potaknuti na istraživanje povijesti ovog dijela grada. Posjetitelji, sa svih strana obasipani informacijama, mogu se tako posvetiti traženju mlinova, odgonetavanju položaja zgrada i uspoređivanju njihove namjene u prošlosti i danas, jer je potok Medveščak u Tkalčičevoj i drugim ulicama danas nevidljiv,

Fotografija s izložbe

preusmjeren i skriven u cijevima ispod zemlje.

Srednjovjekovni potok Cirkvenitza (tek kasnije nazvan Medveščak) bio je istovremeno životno važan vodotok, ali i granica između Biskupskog i kaptolskog Zagreba i Slobodnog i kraljevskog Gradeca. Cirkvenitza se prvi put spominje u ispravi kralja Emerika 1201., u kojoj se potvrđuju međe Kaptola; spominje ga i kralj Bela IV. u Zlatnoj buli, a i kralj Matija Korvin.

U isto vrijeme potok se spominje i pod imenom Matičina, a njegov umjetni mlinski kanal, koji je prokopan polovinom 13. st. od Okrugljaka do Krvavog mosta, naziva se Pretoka ili Prekopa, te u 19. st. i Melinski potok. Taj mlinski kanal tekao je u gornjem toku usporedno s Medveščakom uz njegovu zapadnu stranu, da bi na jednom svom dijelu prešao potoku s istočne strane, te negdje na polovici

Medvedgradske ulice, kod Gliptoteke, ponovno tekao zapadno od potoka, nastavljajući do Krvavog mosta, gdje se ulijevao u sam potok Medveščak.

O sustavnoj izgradnji središta naselja *Na potoku*, buduće Tkalčičeve ulice, autorica izložbe navodi da ono počinje izgradnjom barokne crkve Sv. Marije polovinom 18. st. i njenog dvokrakog stubišta kojim se crkva spustila prema svojim župljanima. Najvrijedniji objekti grade se upravo u susjedstvu crkve na istočnoj strani ulice, s karakterističnim dekorativnim elementima provincijskog baroka koji obrtničkim jednokatnicama daju obilježje specifične malogradske arhitekture. Na istočnoj strani ulice u dvorišta kuća ulazi se kroz velike portale, a dvorišta imaju duža dvorišna krila otvorena drvenim ili ustakljenim *ganjčecima*, ili zidanim arkadama i balustradama koje su inspirirane arhitekturom Gornjeg grada.

Kuće na zapadnoj obali drugačije su koncipirane i smještene su na uskim parcelama između potoka i mlinskog kanala, pa nemaju dvorišta, a dužim su pročeljem s drvenim hodnikom, ganjčecom okrenute ulici, te se u njih ulazilo pomoću mostića ili iz Kožarske ulice.

Kutura stanovanja u skromnim obrtničkim kućama prikazana je "hižom" rekonstruiranom prema oporuci čizmara Mihalja Bogadyja iz 1780. godine i fotografijama karakterističnih interijera.

Mlinovi, mlinari i mlinarski ceh su jedna od najopsežnijih cjelina izložbe. Na prostornoj maketi u postavu rekonstruirano je i označeno 25 zagrebačkih mlinova iz prve polovine 19. st. koji su stoljećima bili u vlasništvu grada, Kaptola, cistercita, župa ili obrtnika.

Na mlinovima Medveščaka mljelo se žito za potrebe Zagreba, prije 1862. godine i osnutka paromlina, a izložene su fotografije Foglovog (Vogelovog), Lukačevog, Gospodarićevog (Kulmerovog), Supancovog, Königovog, Fifnijinog i Banićevog mlina. Banićev mlin je očuvan i danas, a nalazi se na Gračanskom ribnjaku 20, dok je većina ostalih uklonjena krajem 19. stoljeća kad ih je gradska općina otkupljivala zbog zatrpavanja Medveščaka.

Kaptolska i gradska kupališta i lječilišta smještena su na potoku već od 13. stoljeća, kada su prvo javno kupalište otvorili cisterciti (1291. godine) u blizini crkve Sv. Marije. Kupalo se u grijanoj vodi iz Medveščaka, a brijači su uz svoj zanat obavljali i poslove doktora, kirurga i zubara.

Početak 19. st. u današnjoj Kožarskoj i Medvedgradskoj ulici te na Novoj Vesi grade se gradska parna kupališta, koja su istovremeno bila i zabavišta. Jedno od najpoznatijih kupališta, Petrova kupelj u Medvedgradskoj ulici, pregrađuje se 1898. za tzv. *bludilište* kojim je upravljala gospođa Rose Aranjoši; ona je za svoje "djevojačke poslove", unatoč nezadovoljstvu građana, prenijela koncesiju zbog prelaganja potoka Medveščaka iz Kožarske broj 8 na broj 69. U dijelu izložbe posvećenom bludilištima posjetitelji mogu pročitati i dio iz Bludilišnog pravilnika iz 1898. godine koji se čuva u Gradskoj knjižnici (Knjižnice grada Zagreba).

Osim Petrovog kupališta, u Novoj Vesi postojala su još 2 javna kupališta: Ivanovo i Josipovo, no posebno je bilo popularno "mondono" drveno kupalište i lječilište hladnom vodom Mrzlice, koje je prema novinskim oglasima imalo "sobe za goste, restoran, staze za šetnju, i sve za uživanje i udobnost pacijenata".

Mrzlice su bile na posjedu bogatog poduzetnika Josipa Franje Rempfla na Sv. Ksaveru, kupalište je otvoreno 1. lipnja 1844., a u njemu je liječnik Josip Schweigert liječio tada najnovijom metodom - hidroterapijom.

Dolina Medveščaka jedna je od najljepših koju su na padinama Medvednice stvorili potoci, i upravo se tu nalaze počeci manufakture i industrije. Na izložbi se opširno opisuju vrste i povijest osnovanih manufakture i kasnijih industrijskih postrojenja: od prve osnovane manufakture sukna Franje Kuševića, kod crkve Sv. Ksavera 1750. godine, koja je bila jedna od najvećih sukna i bojadisaonica tekstila u tadašnjoj sjevernoj Hrvatskoj, kaptolske manufakture papira na Novoj Vesi, manufakture za proizvodnju kamenine Krieger, tvornice Kallina, uljnog mlina Josipa Franje Rempfla na Ksaveru, manufakture za izradu vojničkih kapa i vojne opreme Josipa Tömöra, na mjestu kasnijeg *Paromlina*, tri manufakturne radionice igraćih karata Emila Hirschfelda, Josipa Bäckera i Ferdinanda Fellnera, do najstarije zagrebačke manufakture likera *Rosoglio* Jakoba Weissa koja je radila od 1811. godine na Melinskom kanalu. Od tvornica na području potoka Medveščaka na izložbi su istaknute *Tvornica kože* izgrađena 1869. godine, u kojoj je danas Gliptoteka HAZU, *Prva hrvatska tvornica turpija A. Faberi* u blizini crkve Sv. Marije i *Prva hrvatska kemička čistiona i bojadisaona odijela* Dragutina Reicha, koja je radila pod imenom Anđele Reich sve do 1970. godine. Dio izloženih predmeta vezanih uz ovu temu izložbe proizveden je u navedenim manufakturama i tvornicama, poput turpija, različitih špilova karata i kaminskih keramičkih pločica.

Potok Medveščak nije uvijek bio samo živahna voda na kojoj i oko koje se odvijao život Kaptola i Gradeca, već je ponekad svojim bujicama zadavao i velike brige građanima. Iz navedenih razloga sve do polovine 18. st. na obalama Medveščaka grade se samo mlinovi i skromne, drvene purgerske hiže s krovom od slame ili šindre, dok se na lijevoj obali prve zidane kuće grade nakon prestanka turske opasnosti, polovinom 17. stoljeća.

Dnevne novine bilježile su svakogodišnje poplave nereguliranog potoka, ali posebno su ostale zapamćene one godine kada je voda s Medveščaka izazvala štete ogromnih razmjera. Godine 1651. prvi put je zabilježena katastrofalna poplava u kojoj je život izgubilo 52 ljudi. Vrlo slikovito se opisuje poplava 1750. godine kada je potok na Harmici probio novo korito i razorio mnogo kuća, a zapamćene su ostale i poplave 10. svibnja 1751. i 17. travnja 1824. godine.

Katastrofalna i neobična poplava dogodila se 5. siječnja 1846. kada se snijeg tako naglo topio da se Medveščak prelio iz korita, poplavio Harmicu i susjedne ulice, a za sobom ostavio gomilu ledenih santi. Nakon poplave u noći s 21. na 22. rujna 1864. zaključeno je da se potok i sve uokolo mora urediti i vratiti u prijašnje stanje.

Krajem 19. stoljeća potok je zbog svog lošeg ekološkog stanja i opasnosti od poplavlivanja postao velik problem gradskim vlastima, te se iniciralo prelaganje potoka u novo natkriveno korito, kako bi se moglo pristupiti planiranju modernog Zagreba. Ideja o regulaciji potoka postojala je već krajem 18. stoljeća, a 1865. objavljena je *Osnova za rasprostranjenje i poljepšanje grada Zagreba* koja je, uz regulatorne osnove iz 1887., 1893., 1896. i 1899., poslužila kao temelj za premještanje potoka iz središta grada koje je realizirano od 1896. do 1898. godine.

Izloženi originalni projekti i brojne fotografije s radova na regulaciji potoka i njegova prelaganja krajem 19. st. pokazuju važan komunalni program, početak sustava gradske kanalizacije i premještanja potoka Medveščaka u novo istočnije korito, od Gupčeve zvijezde, preko ulice Medveščak, kojom je sve do 1930. godine tekao u otvorenom reguliranom koritu do današnje ulice Nike Grškovića. Potok u Grškovićevoj ulici nadsvođuje Zagrebački električni tramvaj na svoj trošak, da bi 1931. dovršio tramvajsku prugu Ribnjakom i Medveščakom.

Izložba završava temom *Potok Medveščak danas* s nedavno snimljenim dokumentarnim fotografijama Gorana Vranića, koji je za Muzej grada Zagreba slijedio tok potoka od izvora do ulijevanja u gradsku kanalizaciju na Mihaljevcu. Na fotografijama je zabilježen prirodni put potoka s mnoštvom slapova i vodopada od izvora do

retencijskog sustava kod Lagvića, nastavljajući reguliranim otvorenim betonskim koritom do Mihaljevca, ponirući u nadsvođeni kanal ispod Ksaverske ceste, Medveščaka i Ribnjaka te Draškovićevom prema Držičevoj, gdje se spaja s glavnim odvodnim kanalom i ulijeva u Savu kod Ivanje Reke.

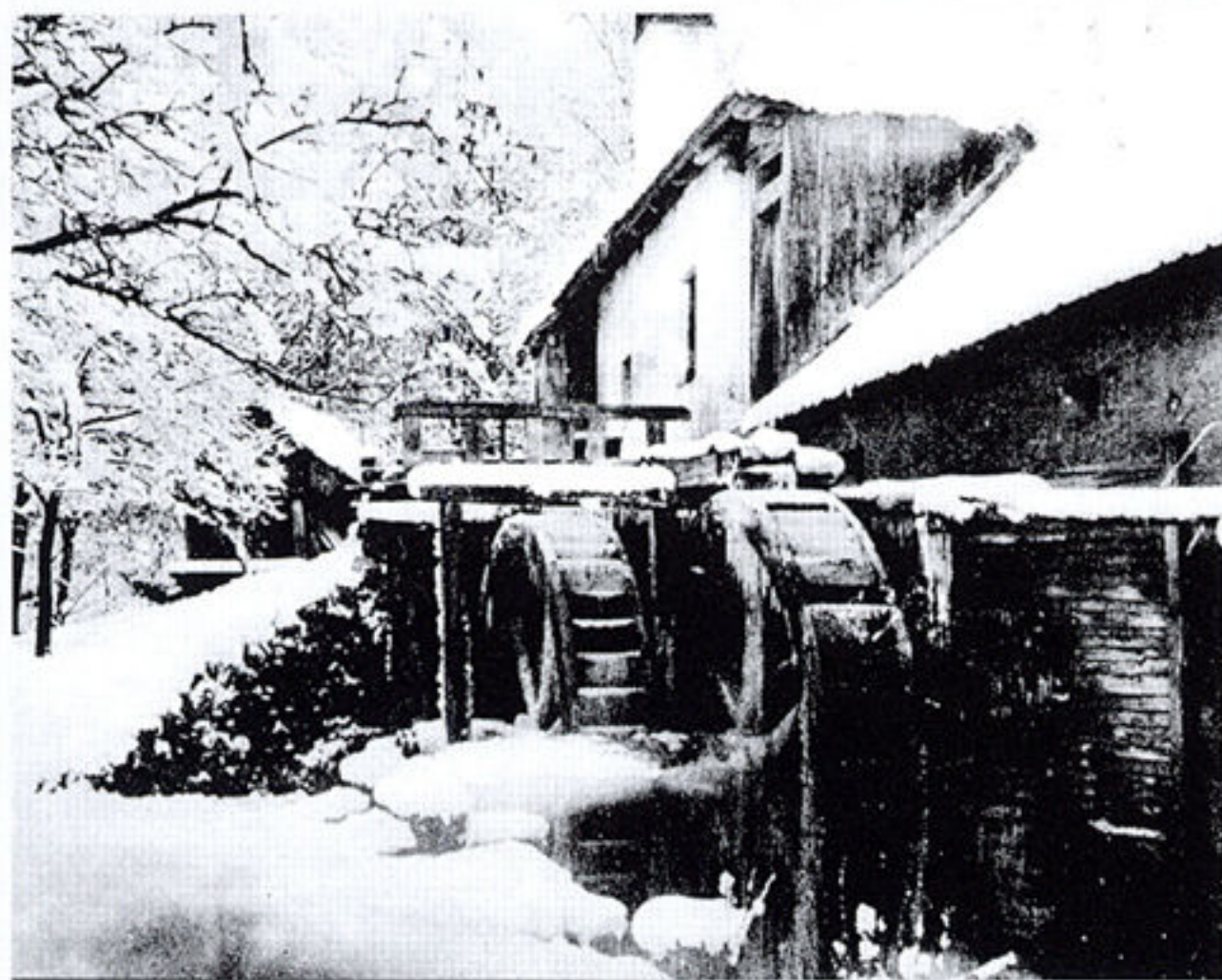
Na izložbi su izložene originalne fotografije ili njihove presnimke starih autora koji su na taj način sačuvali povijest Medveščaka do danas. Izložene su fotografije Vladimira Horvata, Vladimira Guteše, Đure Griesbacha, Josipa Kokalja, Rudolfa Mosingera, Marijana Szaba, Marka Antoninija, Bartola Felbingera, Milana Petrika, dr. Vojka Šolca, Ljerke Krtelj, Antuna Stiasnog, Huga Doneghanija, Gjüre i Ivana Varge, Arpada Pečića, Karela Seyka, Juliusa Hühna i Mühlbauera iz posjeda Muzeja grada Zagreba, Muzeja za umjetnost i obrt, Fototeke Uprave za kulturni razvitak i kulturnu politiku Ministarstva kulture, te iz privatnih zbirki.

Uz izložbu je tiskan deplijan na hrvatskom i na engleskom jeziku s

tekstovima Nade Premerl i Željka Kovačića; oblikovanje deplijana potpisuje Miljenko Gregl. Promocija opširnog kataloga najavljena je za listopad 2005. godine.

Ovom izložbom Muzej grada Zagreba podsjetio nas je na zaboravljeni potok koji je danas skriveni podzemni vodotok, a prije je bio centar života jedne urbane cjeline koja se upravo uz pomoć potoka i njegovih voda uspjela razviti u današnji Zagreb.

Već uhodani autorski dvojac - ugledna muzejska savjetnica Nada Premerl (dobitnica Nagrade grada Zagreba za 2004. godinu) i arhitekt Željko Kovačić - još jednom je dokazao da se znalačkim pristupom temi stručno utemeljena i opsežnim istraživanjima potkrijepljena izložba može učiniti privlačnom i razumljivom najširoj publici, dakle - maksimalno komunikativnom.

The Exhibition "The Stream in the Heart of Zagreb"/Along the Stream Medveščak from its Well to the Estuary"
Municipal Museum of Zagreb, 28 July - 31. October 2005

Author of the exhibition and catalog: Nada Premerl

Exhibition design: Željko Kovačić

The exhibition was conceived to remind us of the now almost forgotten Zagrebian stream, which has been running underground since the end of the 19th century. For centuries it used to be at the center of the life and urbane development of the settlements which thrived along its banks and have grown to become a large city. Through about five hundred exhibits arranged in the ten thematic entities the exhibition presented the course of the stream, the way of life, industry, leisure, urbane development and picturesque architecture along its banks.

The exhibition explained the condense display and plenty of its exhibits illustrating flour mills, homesteads, bath houses, manufactures, factories, churches, homes, sanatoriums, bordellos, catastrophic floods and the final regulation of the stream in the end of the 19th century through the rich history of the theme. Showered with information, the visitors were encouraged to explore this history searching for the flour mills, identifying particular buildings and comparing their past and present functions.

The exhibition was accompanied by a folder designed by Miljenko Gregl with the text by Nada Premerl and Željko Kovačić; the promotion of the catalog was announced for October this year.

The well tuned team, Nada Premerl (the winner of the Award of the City of Zagreb in 2004) and Željko Kovačić showed once again that a masterly approach can result in an attractive and maximally communicative exhibition.